

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

BPSW
beroepsvereniging
van professionals
in sociaal werk

**Sociaal
Werk
Nederland**

**holland
ecosociaal
werk**

**HAN UNIVERSITY
OF APPLIED SCIENCES**

Fontys

**ZU
YD**

Het heeft wat voeten in de aarde

Sociaal werkers over kansen en uitdagingen van eco-sociaal werk

Colofon

Auteurs: Berg, K. van den, Brabander, R. de, Jansen, E., Jong, J. de, Luttkik, E., Panhuijzen, B. & Ročak, M.

Foto omslag: 123RF
September 2024
© Movisie

Te downloaden via: www.movisie.nl

Dit onderzoek is tot stand gekomen vanuit een gezamenlijk initiatief van Beroepsvereniging van professionals in sociaal werk (BPSW), Movisie, Sociaal Werk Nederland, en lectoraten van HAN University of Applied Sciences, Fontys Hogeschool, Zuyd Hogeschool en Hogeschool Inholland.

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

Movisie: kennis en aanpak van sociale vraagstukken

Movisie is hét landelijk kennisinstituut voor een samenhangende aanpak van sociale vraagstukken. Samen met de praktijk ontwikkelen we kennis over wat echt goed werkt en passen we die kennis toe. De unieke rol van Movisie is het versnellen van leerprocessen. We zijn alleen tevreden als we een duurzame positieve verandering voor mensen in een kwetsbare positie realiseren. Kijk voor meer informatie op www.movisie.nl

INHOUDSOPGAVE

1	Introductie	4
1.1	Klimaatcrisis is een probleem van ongelijkheid	4
1.2	Eco-sociaal werk	4
1.3	Eco-sociaal werk in de praktijk?	5
1.4	Vraag- en doelstelling	6
1.5	Onderzoeksaanpak	6
1.6	Opbouw van het rapport	6
2	Resultaten van de enquête	7
2.1	Sociaal werkers zien het belang van eco-sociaal werk, maar zijn zoekende naar juiste invulling	7
2.2	Persoonlijke betrokkenheid	7
2.3	Inzet in de organisatie	9
2.4	Sociale gevolgen zijn zichtbaar en voelbaar	10
2.5	Betrokken en inzet in de uitvoering	11
2.6	Waarom niet eco-sociaal betrokken in het werk?	12
2.7	Verantwoordelijkheid van het sociaal werk?	12
2.8	Eco-sociaal denken 'versus' handelen	13
3	Resultaten van de focusgroepgesprekken	15
3.1	Denkbeelden over eco-sociaal werk	15
3.2	Duurzaamheid en ecologische bewustwording	16
3.3	Steun vanuit de organisatie en collega's	17
3.4	Opleiden van toekomstige professionals	17
3.5	Strategieën voor verandering	18
3.6	Belang van taal	18
3.7	Rol van sociaal werk in agenderen/politiserend werken	19
4	Conclusie en discussie	20
4.1	Overstijgende bevindingen	20
4.2	Discussie	20
4.3	Implicaties voor de praktijk, onderwijs en onderzoek	23
5	Bronnen	25
	Bijlage 1 Over het onderzoek	27

1 INTRODUCTIE

1.1 KLIMAATCRISIS IS EEN PROBLEEM VAN ONGELIJKHEID

De sociale gevolgen van de klimaatcrisis en ecologische crisis (verzuring van de oceanen, het verlies van biodiversiteit, slechte waterkwaliteit) voor kwetsbare en gemarginaliseerde groepen worden steeds zichtbaarder. We zien de beelden van overstromingen en hittegolven wekelijks op televisie. De klimaatcrisis raakt iedereen, maar in het bijzonder mensen in een kwetsbare positie. Zij is verbonden met maatschappelijke kwesties als sociaaleconomische ongelijkheid, gezondheidsverschillen, gezonde leefomgeving, voedsel-, water- en luchtkwaliteit en mensenrechten en politieke macht. Het probleem van klimaatverandering is, aldus Van Lancker en Otto 'het probleem van ongelijkheid' (Van Lancker & Otto, 2022, p. 19). Mensen met een laag inkomen dragen minder bij aan de uitstoot van broeikasgassen, maar ondervinden er meer de gevolgen van. Ze wonen vaak in buurten met weinig groen, in slecht geïsoleerde huizen die extra kwetsbaar zijn voor overstromingen en hittegolven. Daarbij komt dat zij ook nauwelijks profiteren van de maatregelen die worden genomen om klimaatverandering tegen te gaan. Subsidies of btw-verlagingen voor de aanschaf van zonnepanelen en/of een elektrische auto zijn aan deze groep in de samenleving niet besteed, om de eenvoudige reden dat zij deze überhaupt niet kunnen aanschaffen. Tegelijkertijd worden zij in de portemonnee geraakt door extra heffingen, oude auto's of het verhogen van de energieprijzen. Onder andere Van Lancker en Otto merken daarnaast ook op dat deze groepen niet het idee hebben gehoord te worden in het klimaatdebat, waardoor ze ook minder bereid zijn het klimaatbeleid te steunen. In het klimaatbeleid moet rekening worden gehouden met de ongelijkheid die onlosmakelijk is verbonden met klimaatcrisis.

1.2 ECO-SOCIAAL WERK

Tegen deze achtergrond vragen wij als groep lectoren en als medewerkers van de Beroepsvereniging van professionals in het sociaal werk (BPSW), Movisie, Sociaal Werk Nederland (SWN) al enige tijd aandacht voor de rol die het sociaal werk kan en zou moeten spelen in het tegengaan van de klimaatcrisis. In november 2022 verscheen vanuit deze groep *Oproep tot actie. Pleidooi voor een ecosociale benadering van het sociaal werk*. Kort daarop verscheen de lectorale rede van Richard de Brabander, *Ecosociaal werk. Van Klimaatneutraal naar klimaatrechtvaardig* (De Brabander, 2022). In augustus 2023 wijdt het Vakblad Sociaal Werk een themanummer aan *Klimaatcrisis en sociaal werk*. In zijn lectorale rede *Alledaags duurzaam: naar toekomstbestendig welzijn* (Jansen, 2023), stelt Erik Jansen het vraagstuk centraal. In januari 2024 verschijnt de publicatie *Eco-sociale praktijken. Tien portretten* (Movisie, 2024). In het sectorplan *De sociaal professional als sociaal veranderaar*, van de Vereniging Hogescholen (VH, 2023), wordt de klimaatcrisis expliciet genoemd als een sociale crisis waar sociale professionals in hun beroepspraktijken mee worden geconfronteerd.

In het buitenland wordt al enkele decennia gesproken over eco-sociaal werk. Eco-sociaal werk zet zich in voor een duurzame samenleving die sociaal rechtvaardig is én de balans tussen mens en natuur herstelt. Concreet gaat het om initiatieven op wijkniveau of bij instellingen die ecologische en sociale doelen combineren. Eco-sociaal werk richt zijn aandacht niet enkel op het individu, maar op structurele oorzaken van sociaal onrecht en uitbuiting van mens, dier en planeet. Het ondersteunt groepen die onrecht

ondervinden, omdat hun natuurlijke omgeving en daarmee hun gezondheid en leefomgeving worden aangetast. Daartoe ondersteunt het groene initiatieven, draagt het bij aan ecologische bewustwording, helpt het mee nadenken over de inrichting van de stedelijke omgeving.

Eco-sociaal werk is niet enkel een specialiteit in het sociaal werk, het richt zich ook niet alleen op de (gevolgen van de) ecologische crisis, maar beoogt een nieuw paradigma op sociaal werk te ontwikkelen: een geheel van denkwijzen, waarden, uitgangspunten en praktijken dat een ander perspectief werpt op sociale kwesties (Nähri & Matthies, 2016; Rambaree, Powers & Smith, 2019; De Brabander, 2023). Het wil daarmee bijdragen aan een 'eco-sociale transitie van de samenleving', dat wil zeggen, naar een duurzame samenleving die sociaal en ecologisch rechtvaardig is (Nähri & Matthies, 2016). Toekomstbestendig welzijn en menselijk floreren vraagt om alternatieve manieren om inclusie, gelijkheid, sociale rechtvaardigheid, emancipatie te realiseren (Jansen, 2023). Een aantal fundamentele kenmerken van eco-sociaal werk die in de literatuur terugkomen zijn: ecologische duurzaamheid en degrowth, holistische- en inheemse wereldbeelden, mondiaal burgerschap, en ecofeminisme (Boetto, Bell & Kime, 2018). Wat deze kenmerken met elkaar gemeen hebben is dat het andere manieren aanreikt van denken over de wereld, mensen en de natuurlijke omgeving in diverse relationele verbindingen en in samenhang.

De International Federation of Social Workers (IFSW) heeft een 'Climate Justice Program' ontwikkeld dat tot doel heeft gezamenlijk te bouwen aan een 'Nieuwe Eco-sociale wereld' door belangen van groepen in een kwetsbare positie te behartigen, de schadelijke gevolgen van klimaatonrechtvaardigheid tegen te gaan, projecten die lokale gemeenschappen ondersteunen en bevorderen en door onderwijs te ontwikkelen. Het IFSW-programma heeft onderwijs-handboeken *Social Work Promoting Community and Environmental Sustainability* (IFSW, 2019) voortgebracht. In juli 2022 verscheen *The People's Charter for an Eco-Social World* waarin waarden en principes werden geformuleerd voor eco-sociaal werk. Daarin wordt ook duidelijk dat het bouwen aan een eco-sociale wereld meer omvat dan het vergroenen van wijken en het redden van de natuur. Het gaat ook om streven naar sociale rechtvaardigheid, gelijkheid, wederkerigheid, vrede en respect voor natuurlijke ecosystemen (People's Global Summit, 2022).

1.3 ECO-SOCIAAL WERK IN DE PRAKTIJK?

Een eerdere verkenning naar het onderwerp (Movisie, 2024) leert dat eco-sociale praktijken buiten het sociaal werk ontstaan en veelal door sociaal ondernemers (met diverse achtergronden als architect, kunstenaar, bestuurskundigen) en bewoners worden geïnitieerd. Voor sociaal werkers lijkt eco-sociaal werk nog onbekend terrein. Met bovenstaande publicatie van Movisie wilden we dat terrein van eco-sociale praktijken ontginnen en zichtbaar maken wat eco-sociaal werk concreet zou kunnen betekenen. Deze eco-sociale praktijken verbreden in feite het perspectief op het sociaal werk. Ze vertonen ook een sterke samenhang met samenlevingsopbouw en opbouwwerk.

Een pleidooi voor een eco-sociale benadering impliceert een verbreding van het sociaal werk. Sociaal werk zou zich niet enkel moeten toeleggen op het ondersteunen van individuen, eigen kracht, eigen regie, maar ook op het versterken van collectieve kracht, versterken van de sociale basis en (eco)sociale infrastructuur en bevorderen van mensenrechten, democratie en sociale rechtvaardigheid. De discussie over een eco-sociaal perspectief op sociaal werk beperkt zich nog voornamelijk op het niveau van uitgangspunten, onderliggende waarden en hoe deze kunnen worden vertaald in de praktijk van het sociaal werk. De komende jaren willen we het eco-sociaal perspectief op sociaal werk verder onderzoeken en uitwerken.

1.4 VRAAG- EN DOELSTELLING

We willen inzicht krijgen in hoe sociaal werkers zelf aan kijken tegen eco-sociaal werk en de rol die zij in de klimaatcrisis en ecologische crisis zouden kunnen innemen. Zien zij het belang van in van eco-sociaal werk? Welke mogelijkheden zien zij en welke belemmeringen ervaren zij? In hoeverre zijn zij persoonlijk betrokken bij klimaatveranderingen, hoe vertalen zij deze betrokkenheid agogisch in hun werk en hoe zetten zij zich in voor het verduurzamen van hun organisatie? Welke ideeën hebben zij bij eco-sociaal werk en hoe vertalen zij dat in hun handelen? Het antwoord op deze vragen geeft weer waar sociaal werkers naartoe willen, hoever we staan en wat nodig is om een stap verder te zetten in de richting van eco-sociaal werk. Deze vragen vormen het startpunt voor dit onderzoek.

1.5 ONDERZOEKSAANPAK

Om een antwoord te krijgen op deze vragen hebben we een verkennend empirisch onderzoek uitgevoerd. Allereerst hebben we een enquête uitgezet. Deze vragenlijst is najaar 2023 verspreid via Movisie, de BPSW en SWN.

Vragen hadden betrekking op het inventariseren van de eigen ervaringen van sociaal werkers, zowel persoonlijk als binnen de organisatie als in het werk. En we vroegen naar meningen en opvattingen over het thema, om inzicht te krijgen in welke rol zij voor zich zien en wat mogelijkheden en belemmeringen zijn. De vragenlijst is door 188 respondenten ingevuld. De eerste resultaten van die enquête werden gepubliceerd op de website van Movisie (19 januari 2024). (<https://www.movisie.nl/artikel/koude-huizen-weinig-groen-wijk-wat-doe-jij-aan-eco-sociaal-werk>)

Daarbij riepen we sociaal werkers en bestuurders op om deel te nemen aan focusgroepen. We nodigden de deelnemers aan de enquête uit en plaatsten ook een oproep op LinkedIn voor geïnteresseerden. Het doel van deze focusgroepen was dieper in te gaan op de resultaten van de enquête. De twee focusgroepen vonden online plaats in februari 2024. Er namen in totaal twaalf mensen aan deel. In de focusgroepen gingen we verder in gesprek om meer verdieping te krijgen in de ideeën over de rol voor sociaal werk, op welke niveaus dat ingevuld kan worden en wat daar voor nodig is. Meer gedetailleerde informatie over het onderzoek vind je in bijlage 1.

1.6 OPBOUW VAN HET RAPPORT

In dit rapport presenteren we in de eerstvolgende twee hoofdstukken respectievelijke de resultaten van de enquête en van de focusgroepen. In hoofdstuk 4 geven we onze overstijgende bevindingen en volgt reflectie en discussie. We sluiten ten slotte af met aanbevelingen voor zowel praktijk, onderwijs als onderzoek.

2 RESULTATEN VAN DE ENQUÊTE

Om een beeld te krijgen van de manier waarop sociaal werkers aankijken tegen eco-sociaal werk en de rol die zij in de klimaatcrisis, ecologische crisis en de sociale gevolgen daarvan kunnen en willen innemen, vroegen we in het najaar van 2023 aan sociaal werkers om een enquête in te vullen. Voor meer toelichting over de totstandkoming van de vragenlijst, zie bijlage 1. De vragenlijst werd ingevuld door 188 respondenten. De meesten daarvan zijn actief in het sociaal werk en een klein deel daarvan is op een andere manier betrokken bij het sociaal werk (denk bijvoorbeeld aan docenten Social Work). In dit onderdeel van de rapportage gaan we per thema dieper op deze bevindingen in, in het volgende hoofdstuk bespreken we dit verder aan de hand van de resultaten van de focusgroepen.

2.1 SOCIAAL WERKERS ZIEN HET BELANG, MAAR ZIJN ZOEKENDE NAAR JUISTE INVULLING

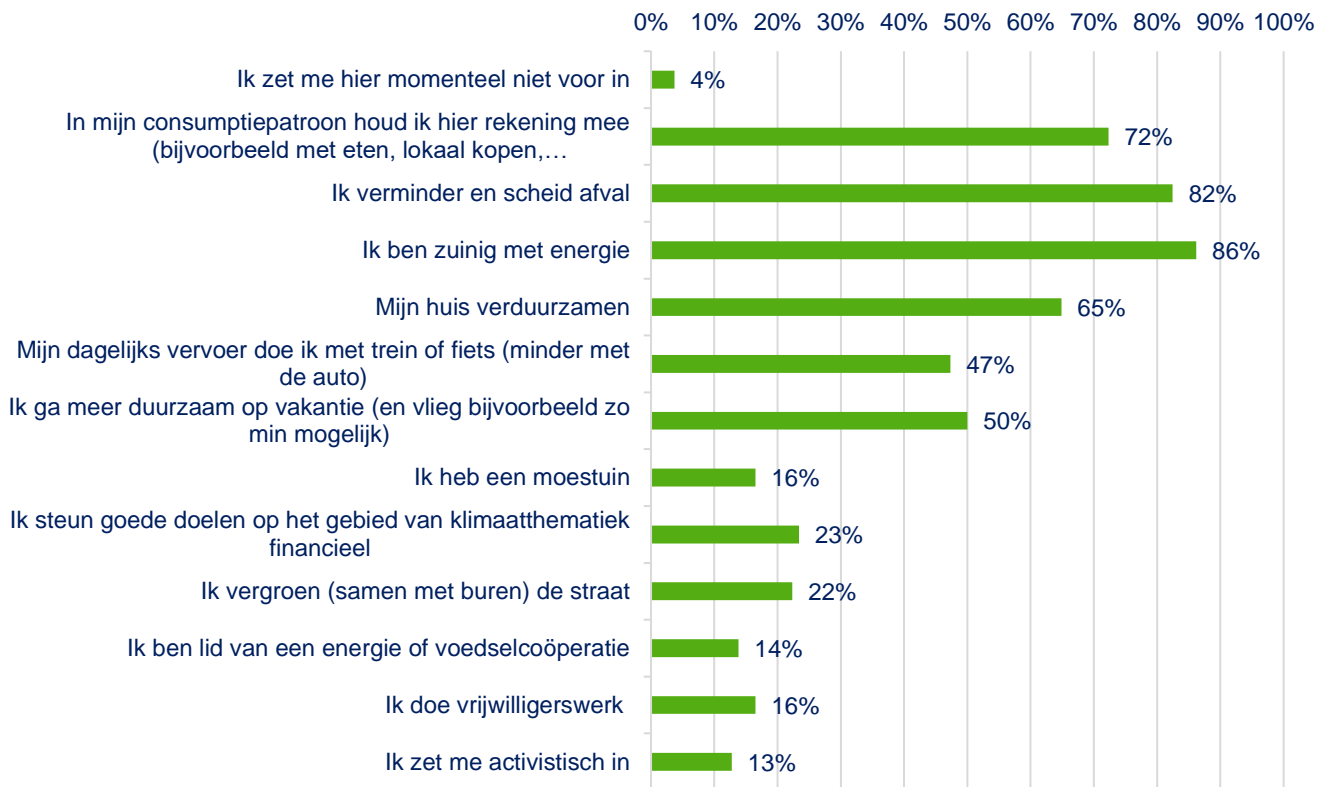
Een opvallende uitkomst van de enquête is dat respondenten de klimaatcrisis een belangrijk onderwerp vinden, maar dat dit vaak niet terugkomt in hun werk. We zien dat betrokkenheid en actief zijn op dit thema gradueel verdeeld is over verschillende niveaus: in de privésfeer en vanuit persoonlijke betrokkenheid (variërend van in en om het huis, lid zijn van een organisatie of door middel van vrijwillige en/of activistische inzet) en in de werksfeer (intern in hun organisatie of op hun werkplek en binnen hun werk en rol als sociaal werker). Daarnaast zien we dat hoe belangrijk iemand het vindt kan verschillen van de manier waarop iemand het ook in (professionele) activiteiten omzet, en dat dat er verscheidene denkbeelden/opvattingen over eco-sociaal werk zijn, soms ook over andere groepen.

2.2 PERSOONLIJKE BETROKKENHEID

Een grote meerderheid van de respondenten (84,6%) vindt het (heel) belangrijk om in de persoonlijke sfeer actief bij te dragen aan een leefbare aarde met het oog op de klimaat- en ecologische crises. Respondenten geven daar op verschillende manieren en in verschillende gradaties vorm aan. Daarin kunnen we de volgende gradaties onderscheiden: levensstijl/in en om het huis, actief in de eigen wijk als bewoner, aangesloten bij een lokaal initiatief zoals een voedsel- of energiecoöperatie, betrokken of lid van een landelijke organisatie, of zetten zich activistisch of vrijwillig in. 3,7% van de respondenten geeft aan niets te doen (dat zijn 7 respondenten van het totaal) en het niet belangrijk te vinden.

Een groot deel van de respondenten is actief in en om huis en in het eigen consumptiegedrag bezig met het thema (zoals afval scheiden, bewust consumptiegedrag of het verduurzamen van het huis), zie figuur 1. Rond de 20% geeft aan zich persoonlijk ook meer naar buiten toe, in de publieke sfeer, in te zetten. Dit is vaak in de eigen buurt of wijk (vergroenen van de straat of afval opruimen), zo deelt een respondent: *'Ik zet me in voor de energietransitie in mijn eigen woonwijk en de verduurzaming van buurthuis en speeltuin.'*

Zet jij je persoonlijk in voor het tegengaan van de (sociale) gevolgen van de klimaat- en ecologische crisis, en zoja, op welke manier(en)?

Figuur 1. Persoonlijke inzet (n=188)

Anderen delen informatie op sociale media, tekenen petities of praten erover in hun eigen netwerk:

‘Informatie verspreiden via mijn privé netwerk, bijvoorbeeld mensen te prikkelen en voorbeeld geven t.b.v. afstappen van consumptiemaatschappij. Lokaal in mijn woonplaats partijen bij elkaar brengen en bewegen om duurzame oplossingen na te streven rondom het groen in de woonomgeving.....Afvalscheiding en inzamelingsprogramma opgezet en georganiseerd voor onze woongemeenschap.’

Een kleiner deel van de respondenten zetten zich meer naar buiten toe in voor verduurzaming of dragen dit meer uit, bijvoorbeeld door lid te zijn van een organisatie en/of zich vrijwillig of activistisch in te zetten. De meesten van hen zijn lid van Greenpeace of Milieudefensie of bijvoorbeeld van IVN Natuureducatie of Natuurmonumenten. Degenen die zich vrijwillig of activistisch inzetten rond het thema doen dat op verschillende manieren. Zo zegt een respondent: *‘Ik geef tijdens natuurexcursies voorlichting over de natuur, het ecosysteem en de gevolgen van menselijke vervuiling daarop.’* Anderen zijn vrijwilliger bij Klimaatgesprekken of bij een groen voedselinitiatief zoals een initiatief voor CSA (Community Supported Agriculture). De respondenten die zich activistisch inzetten doen of deden dat bijvoorbeeld bij de A12 blokkade van Extinction Rebellion of de bijbehorende (legale) ondersteuningsdemonstratie, gaan naar klimaatdemonstraties, verspreiden flyers of zijn bijvoorbeeld betrokken bij XR (Extinction Rebellion) Social Work.

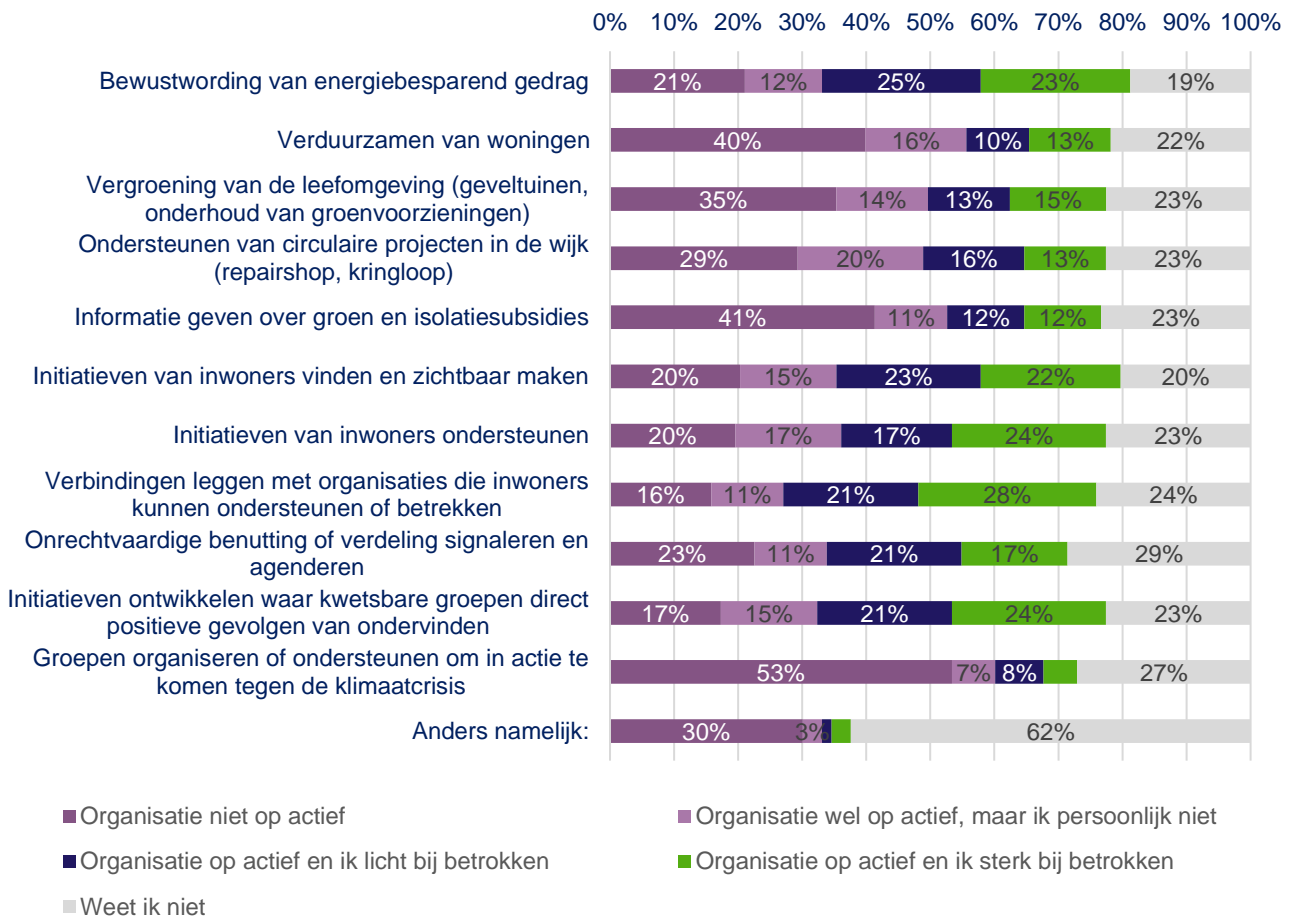
Wat hierbij opvalt is dat degenen die veel 'naar buiten gericht' doen, dat veelal ook in en om het huis doen. Een kleiner aantal zet zich vervolgens ook actief in bij of voor een organisatie. Dit varieert van lidmaatschap van een milieuorganisatie (bijvoorbeeld Greenpeace of Milieudefensie), tot meedoen aan activiteiten, en voor een klein aantal (zo'n 4 procent) ook het initiëren van acties. Over het algemeen zien we hier dat de inzet gradueel verloopt: een lidmaatschap komt vaker voor dan het meedoen aan acties, en het meedoen aan acties komt vaker voor dan het initiëren daarvan.

2.3 INZET IN DE ORGANISATIE

Bij de organisaties waar de respondenten zelf werken wordt sowieso door ruim de helft van de organisaties ingezet op verduurzamingsactiviteiten in de werkomgeving (zoals afvalreductie, circulaire inkoop of actief invulling geven aan de Sustainable Development Goals). Maar respondenten hebben hier niet altijd evenveel zicht op (een kwart weet niet precies hoe het er mee staat) of een rol bij. Dit lijkt zich soms op een andere laag van de organisatie af te spelen. Als het gaat om de inzet voor inwoners, vanuit sociaal werk-perspectief gezien aandacht hebben voor klimaatcrisis, ecologische crisis en sociale gevolgen daarvan, dan staan mensen hier positief tegenover en zien zij veelal een rol voor hun organisatie. Maar sociaal werkers voelen zich wel (deels) afhankelijk van hoe de organisatie hiermee omgaat en de ruimte die zij hiervoor voelen en krijgen. Het lijkt in de praktijk vaak van de intrinsieke motivatie van de sociaal werkers zelf af te hangen of zij hier ook actief op inzetten. Een organisatie die zich echter stevig inzet voor de Sustainable Development Goals bijvoorbeeld, zal naar verwachting ook sneller nut en noodzaak inzien om zich daar maatschappelijk voor in te zetten.

Organisaties kunnen verschillende activiteiten of maatregelen ontplooiën om in te zetten op het tegengaan van de sociale gevolgen van de klimaatcrisis. Organisaties gaan hier verschillend mee om en ook in verschillende mate (zie figuur 2). Vervolgens verschilt het ook in welke mate de respondent hier dan een rol in heeft of neemt. Organisaties zetten zich niet expliciet in als het gaat om het ondersteunen van groepen om in actie te komen tegen de klimaatcrisis. Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld de verduurzaming van woningen en informatie over subsidies daarvoor. De verantwoordelijkheid daarvoor ligt waarschijnlijk bij andere organisaties (zoals de gemeente of woningcorporatie). Verbindingen leggen, initiatieven ondersteunen en bewustwording van gedrag bevorderen worden wel vaker genoemd en daar hebben respondenten ook een actieve rol bij.

In hoeverre worden activiteiten of maatregelen binnen je organisatie ontplooid of genomen en in welke mate ben jij daar bij betrokken?

Figuur 2. Activiteiten in de organisatie en betrokkenheid daarbij (n=133)

Respondenten noemen tevens dat zij werken aan het agenderen bij de (lokale) overheid en stimuleren om samen te werken met sociaal werk en bewonersinitiatieven. Er zijn ook respondenten die benadrukken dat het toch meer op een of enkele individuen in de organisatie aan komt wat er voor activiteiten worden ontplooid. Niet iedere organisatie heeft dit op de agenda staan of neemt hier stelling in. Een enkeling benoemt ook hoe lastig het kan zijn om het niveau te overstijgen van kleine acties die veelal meer een kortdurend 'lapmiddel' zijn voor een groter concept en de onderliggende oorzaken. Zo stelt een respondent: 'De organisatie heeft hier weinig aandacht voor. Zij zijn intern gericht momenteel en op de korte termijn. Het is puur op persoonlijke drijfveer en omdat er binnen sociaal werk landelijk/internationaal aandacht voor kwam, dat ik/anderen meer zijn gaan inzetten hierop.'

2.4 SOCIALE GEVOLGEN ZIJN ZICHTBAAR EN VOELBAAR

De meeste respondenten zien de gevolgen van de klimaatcrisis in het dagelijks leven van de mensen met wie ze werken. Denk hierbij aan kostenstijgingen van bijvoorbeeld energie, met gevolgen op financieel, materieel, mentaal en emotioneel niveau. Er wordt verbinding gelegd met hittestress, gebrek aan goede huisvesting en een (groene) leefomgeving. Ook duurzaamheidsmaatregelen en hoe goed mensen hier over geïnformeerd zijn en in staat zijn om keuzes te maken worden genoemd. De gevolgen van de klimaatcrisis ziet men dus ook terug in het werk en sociaal werkers zetten zich hier daarom ook graag voor in.

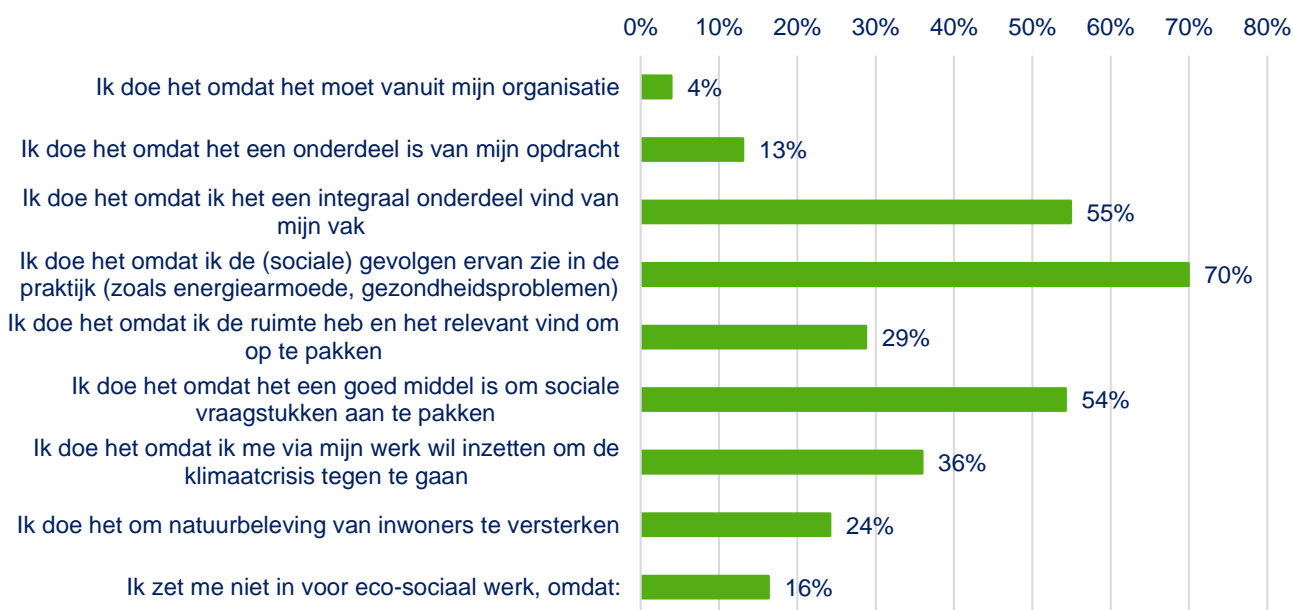
‘De gevolgen van klimaatverandering en ecologische gevolgen die daaraan vasthangen zijn dagelijks zichtbaar in ons werk (extreme weersomstandigheden, verlies biodiversiteit, gebruik van water).’

Op sociaal vlak zien sociaal werkers dat de doelgroep waar zij mee werken vaak niet het geld heeft om mee te doen met de benodigde energietransitie. Ook andere zaken, denk aan zonnepanelen of verantwoorde voedingskeuzes zijn niet voor iedereen toegankelijk. Uit de enquête blijkt verder dat mensen in een kwetsbare positie volgens de sociaal werkers op minstens vier manieren worden geraakt: 1. direct, door prijsstijgingen; 2. door stress vanwege de maatregelen die worden genomen; 3. omdat ze geen toegang hebben tot informatie en middelen om aanpassingen te doen; en 4. door hittestress in slechte woningen en een vaak versteende omgeving.

2.5 BETROKKEN EN INZET IN DE UITVOERING

Veel sociaal werkers zetten zich in door de natuurlijke omgeving als middel in te zetten, inwoners te informeren en aan bewustwording te werken. Als het gaat om bewustwording van de gevolgen van onze consumptiepatronen voor het klimaat en de natuur en op verandering van gedrag en leefgewoonten van inwoners, worden onder andere buurtwerk, kringloopmarkten, workshops over koken met restjes, moestuin-activiteiten en energie-coaching genoemd. De natuurlijke omgeving of natuurlijke elementen als bloemen, bomen etc. inzetten in de ondersteuning aan bewoners en cliënten krijgt ook vorm in gevel- en moestuinen, educatie, begeleiding in de natuur, terreinen vergroenen en mensen stimuleren, verbinden en wegwijs maken. Activiteiten die meer zijn gericht op systeemverandering kenmerken zich door het verenigen van mensen en organisaties, bijvoorbeeld middels een duurzaamheidsgroep, transitienetwerk of burgerberaad en activiteiten als het schrijven van artikelen, lobby en onderzoek.

**Wat is de reden om je in je werk in te zetten op eco-sociaal werk?
(meerdere antwoorden mogelijk)**

Figuur 3. Redenen om in je werk in te zetten op eco-sociaal werk (n=154)

Sociaal werkers houden zich bezig met eco-sociaal werk omdat zij het een integraal onderdeel van hun vak vinden en omdat zij er een goed middel in zien om sociale vraagstukken als armoede of sociale ongelijkheid aan te pakken. Een ruim aantal richt zich juist op eco-sociaal werk als doel op zichzelf. Minder, maar ook met regelmaat genoemd, is dat het onderdeel is van hun opdracht, denk hierbij bijvoorbeeld aan energiecoaching.

‘Ik probeer te signaleren en agenderen samen met bewoners. Bijvoorbeeld bij een verouderde woning van een woningbouwvereniging, dan kom je er niet met een rolletje radiatorfolie, kan er beter geïsoleerd worden?’

2.6 WAAROM NIET ECO-SOCIAAL BETROKKEN IN HET WERK?

Respondenten hebben, als zij zich in hun werk juist niet inzetten voor eco-sociaal werk, daarvoor redenen op verschillende niveaus. Op macro-niveau (ideologisch/politiek), zeggen sommigen dat zij het onzin vinden. Anderen zeggen dat het vraagstuk wordt afgewenteld op de individuele burger en de grote vervuilers buiten spel blijven, en vinden het daarom niet hun (individuele) verantwoordelijkheid. Of ze zien het niet als onderdeel van hun taak, zo schrijft een respondent: *‘Klimaatcrisis zorgt voor polarisatie binnen de samenleving. Ik houd me bezig met die polarisatie, niet met het klimaatvraagstuk zelf. Ik vind dat ook niet mijn taak.’* Daarnaast vindt men op meso-niveau (beleid) eco-sociaal werk soms niet aan de orde of bestaat er geen draagvlak voor in de organisatie, omdat men het niet relevant vindt voor de doelgroep en/of de organisatie. Of is het slechts beperkt wat een of enkele personen erin kunnen betekenen. Op de vraag naar betrokkenheid bij activiteiten die zijn gericht op systeemverandering (van het huidige naar een klimaatrechtvaardiger en eerlijker systeem geeft een respondent bijvoorbeeld aan: *‘dat zijn te grote woorden voor wat ik kan doen in de huidige situatie’*. Tenslotte wordt op micro-niveau (gedrag) als redenen gegeven dat men handelingsverlegenheid ervaart of er eenvoudigweg nog niet eerder over heeft nagedacht.

2.7 VERANTWOORDELIJKHEID VAN HET SOCIAAL WERK?

De respondenten erkennen duidelijk een verantwoordelijkheid voor sociaal werk wanneer de klimaatcrisis mensen (in een kwetsbare positie) of toekomstige generaties raakt. Zij vinden het erg belangrijk en zijn ook geneigd actie te ondernemen. Terwijl, als het gaat om biodiversiteit en natuurbehoud, dit minder neigt tot grote betrokkenheid, dan wel verantwoordelijkheid, en daarmee ook minder activiteit in beroepsmatig handelen.

Respondenten verschillen van mening over de mate waarin dit ook de verantwoordelijkheid is van het sociaal werk. Zie hiervoor de volgende citaten:

‘Het gaat bij opbouwwerk over de mens in de omgeving. Voor die omgeving moet gezorgd worden.’

‘Wat mij betreft is dit allemaal hetzelfde vraagstuk: hoe omgaan met systemen die bepalend zijn voor de huidige maatschappij.’

‘De bedreigingen voor de bewoners in de wijk zullen elkaar in een steeds hoger tempo opvolgen. Een veerkrachtige gemeenschap die deze klappen kan opvangen is cruciaal.’

‘Politisierend werken (signaleren en agenderen) is wel onze taak. (Kwetsbare) bewoners ondersteunen die actie willen voeren, maar daar hulp bij nodig hebben kan wél onderdeel zijn van onze inzet.’

‘Ik weet het niet. Ik denk dat sociaal werkers enerzijds zich vooral moeten bezighouden met de indirecte sociale gevolgen van de klimaatcrisis (impact bestaanszekerheid door energiearmoede, ongezond eten, voedseltekort, psychologische en mentale gezondheid, culturele impact) en anderzijds allianties moeten bouwen met professionals die bezighouden met de directe gevolgen van de klimaatcrisis zoals in de vraag genoemd.’

Ook zijn veel respondenten huiverig om het sociaal werk te overladen met weer een (te) grote verantwoordelijkheid.

‘We moeten al genoeg en ik denk dat dit opleggen het vak en de professional niet ten goede komt.’

Er lijkt een duidelijke scheiding tussen respondenten die zich actiegericht opstellen en de barricaden op willen en zij die actie vooral een persoonlijke keuze vinden, maar wel in actie komen waar mensen in een kwetsbare positie worden geraakt. Bewustwording en publiek gesprek organiseren, en daarnaast bestaande initiatieven en de samenleving ondersteunen, hoort wel tot de taken van het sociaal werk stellen sommigen, maar het mobiliseren voor actie niet. Het adviseren en ondersteunen van (groepen) mensen bij het laten horen van hun stem en serieus genomen worden vinden respondenten passend bij sociaal werk. Maar als het gaat om daadwerkelijk actievoeren, vindt men het vooral de vrije keuze van mensen zelf, die gerespecteerd dient te worden.

Het belang voor de doelgroep, bijvoorbeeld doelgroepen in kwetsbare situaties, wordt vaak als leidend gezien: dat is waar een sociaal werker vanuit intrinsieke motivatie voor het vak op aanslaat. Dit past ook bij de missie van het sociaal werk.

2.8 ECO-SOCIAAL DENKEN ‘VERSUS’ HANDELEN

We zien een verschil tussen het denken en handelen van respondenten. Dit is ook terug te zien in de gradaties van persoonlijke betrokkenheid en professionele betrokkenheid. Sociaal werkers lijken zich veelal

wel te kunnen vinden in de visie van eco-sociaal werk, maar lijken daar in hun eigen praktijk, om verschillende redenen, (nog) niet altijd uitvoering aan te kunnen geven. Zij ervaren hierbij de nodige obstakels.

Zo benoemen respondenten dat zij het niet zien als hun verantwoordelijkheid of taak, dat het sociaal werk niet te veel overladen moet worden of dat ze meer steun nodig hebben vanuit hun organisatie of gemeente. Respondenten zijn van mening dat betrokkenen in de omgeving (organisatie, gemeente, samenleving) hier dan wel mogelijkheden toe moeten geven: eco-sociaal werken moet als legitiem vertrekpunt worden erkend.

Voor de (in)directe gevolgen van de klimaatcrisis voor mensen in een (dreigende) kwetsbare positie ziet men met name het belang en de verantwoordelijkheid van het sociaal werk. Vragen die zich richten op collectieve verantwoordelijkheid ten aanzien van systeemverandering geven een meer verdeeld beeld. Men wil niet overladen worden met verantwoordelijkheden en sociaal werkers willen bovendien ook de persoonlijke keuzes van inwoners respecteren.

3 RESULTATEN VAN DE FOCUSGROEPGESPREKKEN

Als follow-up van de enquête zijn twee focusgroepen uitgevoerd met deelnemers die al redelijk betrokken zijn bij dit thema (zie bijlage 1). Er waren 12 deelnemers, het betrof een klein groepje voorlopers. Deze groep is geworven via een oproep gerelateerd aan een voorlopige weergave van de enquêteresultaten op de website van Movisie en door de respondenten van de enquête die hun contactgegevens hadden achter gelaten om mee te denken, uit te nodigen. Er was dus geen sprake van een representatieve steekproef, maar een groep respondenten met interesse in dit thema. Hierdoor kunnen de resultaten niet als algemeen geldend voor alle sociaal werkers worden beschouwd, maar ze bieden wel waardevolle inzichten.

3.1 DENKBEELDEN OVER ECO-SOCIAAL WERK

In de focusgroepen komen verschillende denkbeelden naar voren, waaronder de *relatie tussen mens en natuur*. Respondenten articuleren het idee dat mensen zichzelf afsluiten van de natuur en zich niet langer als onderdeel daarvan zien, wat leidt tot vervreemding van natuurlijke omgevingen in het dagelijks leven. Anderen vinden dat toegang tot natuur en groen geen luxe zou moeten zijn, maar zien dit als een fundamentele voorwaarde voor een goed leven, vergelijkbaar met basisbehoeften zoals huisvesting. Bovendien wordt erkend dat betrokkenheid bij natuur een positieve invloed heeft op de psychische gezondheid van mensen, geïllustreerd door initiatieven zoals bosbaden en 'groen op recept'.

In de focusgroepen komt het beeld van een *holistische benadering* naar voren waarbij sociaal werk, natuurbehoud, duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid nauw met elkaar verbonden zijn. Deelnemers benadrukken de noodzaak van een geïntegreerde aanpak om de levenskwaliteit en het welzijn van mensen te verbeteren. De kernboodschap is dat een integrale benadering van sociaal werk en duurzaamheid essentieel is voor het bevorderen van welzijn en sociale rechtvaardigheid in de samenleving.

Wat betreft *sociaal werk en duurzaamheid*, wordt de rol van sociaal werk benadrukt in het bevorderen van sociale kwaliteit en duurzaamheid binnen gemeenschappen. Dit omvat het bevorderen van inclusie, solidariteit en sociaaleconomische zekerheid, waarbij een structurele aanpak (*macro perspectief*) belangrijk is. Deelnemers geven aan dat het belangrijk is verder te kijken dan het micro- en mesoniveau, omdat de meeste problemen met betrekking tot eco-sociaal werk die ze in hun praktijk tegenkomen op macroniveau ontstaan. Ze voelen een sterke verantwoordelijkheid om sociale ongelijkheid te verminderen en *sociale rechtvaardigheid* te bevorderen door kwetsbare groepen te ondersteunen en te vertegenwoordigen. Volgens de deelnemers moeten sociaal werkers streven naar sociale rechtvaardigheid, met speciale aandacht voor de meest kwetsbare groepen die anders de nadelen van transitie en prijsstijgingen dragen. Volgens de deelnemers zijn bepaalde groepen in de samenleving, zoals mensen met lage inkomens, vaak de dupe van klimaatveranderingen en milieubeleid. Dit komt bijvoorbeeld doordat mensen een gebrek aan middelen hebben om te investeren in duurzame technologieën voor hun woning zoals zonnepanelen. Het is ingewikkeld voor mensen die al worstelen met basisbehoeften om ook nog duurzaam te leven. Sociaal werkers moeten volgens de deelnemers een balans vinden tussen duurzaamheidsdoelen en de dagelijkse realiteit van hun cliënten.

Deelnemers benadrukken het belang om eco-sociaal werk te verbinden aan *bestaanszekerheid*, (psychische) gezondheid, de leefbaarheid van buurten, en participatie. De energietransitie en andere duurzaamheidsinitiatieven brengen grote veranderingen in de manier waarop mensen samenleven, wat nieuwe rollen en verantwoordelijkheden binnen gemeenschappen vereist. Hierbij is er een expliciete noodzaak om sociaal werk in te zetten om ervoor te zorgen dat ook de minst bevoorrechte groepen kunnen profiteren van deze transitie, zoals toegang tot duurzame energiebronnen.

Zoals een respondent dit treffend verwoordt:

‘Er is een groep die altijd aan het kortste eind trekt, dat zie je nu ook in de veranderingen. Dat is de groep die niet meekomt, die bijvoorbeeld geen geld heeft om zonnepanelen te kopen. Of als de prijzen exploderen zijn zij de pineut. Er ligt een opgave voor het sociaal werk om die sociale gelijkheid (toegang tot middelen, eigenaarsrechten, meepraten participeren in keuzes over omgaan met verdeling lasten en participatie) en rechtvaardigheid te realiseren.’

3.2 DUURZAAMHEID EN ECOLOGISCHE BEWUSTWORDING

Een ander belangrijk thema dat opkomt in de focusgroepen is *duurzaamheid en ecologische bewustwording*, waarbij de nadruk ligt op het belang ervan, niet alleen voor het huidige welzijn, maar ook voor dat van toekomstige generaties. Volgens de deelnemers spelen sociaal werkers een cruciale rol bij het informeren en begeleiden van bewoners in duurzaamheid en andere sociale initiatieven. Er is echter een kloof tussen degenen die duurzaamheid in hun DNA hebben en anderen die dit minder vanzelfsprekend vinden. Zo wordt gesteld:

‘Dat is voor ons de voedingsbodem, maar tegelijkertijd loop je er wel tegen aan dat niet alle collega's al zover zijn.’

‘Er gebeuren daar stapjes, wij zien zeker dat sommige collega's er veel verder in zijn en vanuit intrinsieke motivatie willen maar andere collega's rennen er voor weg, zullen we maar zeggen.’

Deelnemers benoemen de uitdaging van gedragsverandering en de noodzaak om ecologische praktijken of initiatieven, zoals groene ruimten, breed toegankelijk te maken. Daarnaast is er een focus op *gemeenschapsbetrokkenheid en participatie*, met kritiek op de van-bovenaf benadering van de overheid en een pleidooi voor meer gemeenschapsbetrokkenheid en participatie in de besluitvorming en uitvoering van beleid met betrekking tot ecologie en duurzaamheid. Ruimtelijke ordening en andere technische afdelingen binnen gemeenten richten zich vaak op sterk data-gedreven projecten zoals wateropvang en groenvoorzieningen. Dit gaat vaak gepaard met een aanpak van bovenaf waarbij bewoners pas laat in het proces worden betrokken, wat resulteert in een gebrek aan draagvlak en enthousiasme bij de bewoners.

Hierbij wordt het belang van *effectieve communicatie* en samenwerking tussen gemeente en bewoners benadrukt, evenals de rol van sociaal werkers in het faciliteren van deze communicatie. Tot slot worden capaciteitsproblemen en praktische beperkingen genoemd, zoals de druk op het energienetwerk en de beperkte middelen van sociaal werkers, die hun werk bemoeilijken. Het belang van sociaal werk in duurzaamheid en participatie wordt steeds meer erkend, maar de integratie hiervan, met name in gemeentelijke plannen, blijft achter. Er is behoefte aan structurele inbedding van sociaal werk in duurzaamheidsprojecten om effectief de problemen in wijken met een lagere sociaaleconomische status aan te pakken. In de woorden van een van de respondenten:

‘Ja, sociaal werk kan heel erg van betekenis zijn om juist die bewoners stem te geven die anders niet worden gehoord.’

3.3 STEUN VANUIT DE ORGANISATIE EN COLLEGA'S

Wat daarnaast opvalt, is dat de deelnemers veel zeggen over het volgens hen beperkte bewustzijn van sociale ongelijkheid bij andere collega's en organisaties. Dit kan worden verklaard gezien de samenstelling van de steekproef, aangezien deze deelnemers vrijwillig en vanuit intrinsieke motivatie aan de focusgroep hebben deelgenomen: zij hebben de motivatie, energie en ervaren een gevoel van urgentie. Ze geven aan in hun eigen situatie manieren te zoeken om dit bewustzijn bij andere collega's te bevorderen, maar stuiten daarbij op uitdagingen. Ze vinden het belangrijk om steun te verwerven in het creëren van draagvlak en het agenderen van deze thema's binnen hun organisaties. Er is een behoefte aan betere facilitering van initiatieven, waarbij het vaak afhankelijk is van individuen binnen de organisatie die de ruimte vinden om initiatieven te ondersteunen. De uitdaging ligt in het ontwikkelen van een bredere gedragenheid binnen de gehele organisatie. Volgens de deelnemers is er een duidelijke tweespalt binnen hun organisaties tussen degenen die participatie en duurzaamheid als cruciale onderwerpen beschouwen en degenen die deze initiatieven als hobby van individuen zien. Deze verdeeldheid kan volgens hen leiden tot een gebrek aan breed gedragen steun voor deze initiatieven binnen de organisatie.

3.4 OPLEIDEN VAN TOEKOMSTIGE PROFESSIONALS

Volgens de deelnemers moeten toekomstige sociaal werkers niet alleen bekend zijn met sociale problematiek, maar ook met duurzaamheidsvraagstukken. Ze moeten bewoners kunnen informeren over duurzame praktijken en fungeren als intermediairs tussen gemeenschappen en lokale overheden. Het belang van het integreren van duurzaamheid en sociale (en ecologische) rechtvaardigheid in het *curriculum van opleidingen* voor sociaal werkers wordt hierbij onderstreept. Ook jongerenwerkers zijn belangrijk voor het op jonge leeftijd aanleren van duurzaam gedrag. Studenten moeten ook leren hoe organisaties werken en zich aan duurzaamheidsdoelstellingen kunnen verbinden en houden. Volgens een van de deelnemers:

‘Als je naar het sociaal werk kijkt, dan vind ik dat je van opleidingen mag verwachten dat ze zien wat er in de maatschappij en in de wereld gebeurt en zich daar vroegtijdig aan kunnen aanpassen. Dus hun toekomstige professionals goed kunnen outilleren voor het werk van over een paar jaar.’

3.5 STRATEGIEËN VOOR VERANDERING

Er worden verschillende strategieën genoemd om verandering te bevorderen, zoals het geven van openbare lessen, het creëren van draagvlak binnen de organisatie, en het opzetten van pilots. Er is een sterke behoefte aan het ontwikkelen van succesvolle strategieën om participatie en duurzaamheid beter te integreren in gemeentelijk beleid en praktijk.

3.6 BELANG VAN TAAL

Ook het belang van taal in het bevorderen van duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid komt naar voren. Gebruik van de juiste terminologie en communicatie kunnen volgens de deelnemers een significant verschil maken in hoe duurzaamheidsinitiatieven worden ontvangen en uitgevoerd binnen gemeenschappen. In andere woorden: zoeken naar een *hertaling* van een duurzaamheidsagenda op een manier die goed aansluit bij de leefwereld van de burgers is belangrijk. Volgens de deelnemers gebeurt dat nog onvoldoende. Er is dus een taal nodig die er wel in slaagt om het collectieve belang van burgers rondom energietransitie of energie-armoede expliciet te maken en te adresseren. Zoals enkelen van hen stellen:

‘Ik vraag me gewoon af of die samenhang wel zo overduidelijk is voor een hele hoop sociaal werkers die bijvoorbeeld in sectoren werken met mensen met huis huiselijk geweld of inderdaad financiële problematiek. En dan zou je kunnen denken aan verduurzaming van hun huis of zo of energiearmoede. Maar toch bij veel sectoren denk ik dat dat de taak al heel complex is en ik vraag me af of je dan het kunt vertalen voor sociaal werkers.’

‘En, ik denk dat dat echt de kracht van een eco sociaal werker zou moeten zijn, dat je de sensitiviteit hebt om vraagstukken en issues te kunnen vertalen naar het intermenselijk niveau en de technici onder ons. Die kunnen dat gewoon niet zo goed. Nee, die moeten ook gewoon lekker technisch zijn en die zouden moeten samenwerken. Nou, dat samenwerken, daar is iedereen zich wel bewust van. Maar hoe dan?’

3.7 ROL VAN SOCIAAL WERK IN AGENDEREN/POLITISEREND WERKEN

Deelnemers zijn het erover eens dat sociaal werkers de verantwoordelijkheid hebben om sociale ongelijkheid te verminderen en sociale rechtvaardigheid te bevorderen door kwetsbare groepen te ondersteunen en te vertegenwoordigen. Ze vinden dat sociaal werkers een *cruciale rol in het agenderen en politiserend werken binnen eco-sociaal werk* hebben. Sociaal werkers moeten bewustwording over en educatie in duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid bevorderen, draagvlak creëren binnen gemeenschappen en organisaties, en lokale praktijkervaringen verbinden met bredere beleidsontwikkelingen.

‘Je moet het durven agenderen..... Het gesprek over klimaatverandering en de samenhang met eco-sociaal werk, dat moet je gewoon wel voeren, denk ik.’

Daarnaast zouden ze moeten pleiten voor eerlijke toegang tot duurzame middelen, participatie in besluitvorming stimuleren en lobbyen voor structurele veranderingen. Door deze rollen te vervullen, kunnen sociaal werkers bijdragen aan duurzame en rechtvaardige veranderingen binnen gemeenschappen en beleidsstructuren. Echter, de deelnemers ervaren beperkingen door bureaucratische regels, aanbestedingssystemen en een gebrek aan middelen en steun, zoals ook de volgende respondent ervaart:

‘Je bent afhankelijk van het politieke klimaat en wat er aan beleid geschreven is. Ik mis de ruggensteun dat leefomgeving ook belangrijk is. Het sociaal domein blijft achter.’

4 CONCLUSIE EN DISCUSSIE

4.1 OVERSTIJGENDE BEVINDINGEN

Het beeld dat rijst uit de bevindingen van de enquête is dat sociaal werkers in overtuigende meerderheid de relevantie van duurzaamheid en eco-sociaal werk zien, maar erg zoekende zijn naar wat daar dan de invulling van kan en moet zijn. Het komt nog niet regulier en vanzelfsprekend terug in hun werk. Dit komt enerzijds doordat het nog veelal afhangt van de eigen persoonlijke betrokkenheid of zij dit binnen de grenzen van hun discretionaire ruimte in het werk invulling kunnen geven en anderzijds doordat het erg verschilt hoe werkveldorganisaties omgaan met beleid om dit aan het inhoudelijk werk te koppelen. Verduurzamingsactiviteiten binnen organisaties blijven vaak nog beperkt tot acties gericht op de eigen bedrijfsvoering zoals duurzame inkoop of afvalreductie. Desalniettemin zien respondenten over het algemeen wel dat de sociale gevolgen van klimaatverandering zichtbaar en voelbaar worden in de samenleving, dat toch al kwetsbare groepen minder mogelijkheden hebben om zich daaraan aan te passen en dat de noodzaak dus groter wordt om daar als samenleving actie in te ondernemen. Over de vraag of dit dan een taak is voor het sociaal werk verschilt men van mening, ook omdat het plaatje ten aanzien van de oorzaken, gevolgen en verantwoordelijkheden verspreid over macro-, meso- en microniveau van de samenleving erg complex is. Op basis van de eerdergenoemde discretionaire ruimte die men ziet, de praktische obstakels die worden ervaren en de betrokkenheid in de private sfeer die men heeft leidt dit dan tot verschillende gradaties van eco-sociaal handelen, ondanks dat respondenten de visie op eco-sociaal werk wel breed lijken te onderschrijven.

Op basis van de focusgroepen zien we een bevestiging van het beeld uit de enquête, maar ook een verdieping en nuancering van de achterliggende denkbeelden, ook al waren de deelnemers aan de focusgroepen al in het thema geïnteresseerd op voorhand. Deelnemers bleken zich vooral zorgen te maken over de verstoorde relatie tussen mens en natuur die volgens hen eigenlijk roept om een integrale en holistische benadering. Ook geven zij aan dat ze vooral een rol voor sociaal werk zien weggelegd in gemeenschappen en collectieve initiatieven die zich lokaal, op micro- en mesoniveau, inzetten voor eco-sociale verandering. Desalniettemin heerst er een gedegen besef dat de grote ecologische problemen vooral structurele oorzaken op macroniveau hebben. En daar zit volgens hen ook een verantwoordelijkheid voor sociaal werkers om in het streven naar sociale rechtvaardigheid politiserend te werk te gaan om dit aan te kaarten. Oftewel: enerzijds lokale initiatieven en eco-sociale verandering van onderaf faciliteren en stimuleren en anderzijds structurele oorzaken van onrechtvaardigheid van bovenaf signaleren en agenderen. Daar komt nog bij dat zij ook een andere taak zien, namelijk bewustwording van de klimaatkwestie en de eco-sociale verandering die nodig is bij het algemene publiek. Mede om dat goed te kunnen doen zouden sociaal werkers in ieder geval ook zelf gedegen kennis en inzicht in duurzaamheidsvraagstukken moeten hebben en zouden opleidingen daar meer aandacht aan moeten besteden.

4.2 DISCUSSIE

In de inleiding van dit rapport hebben we benoemd dat eco-sociaal werk een nieuw paradigma op sociaal werk beoogt te ontwikkelen: een geheel van denkwijzen, waarden, uitgangspunten en praktijken dat een

ander perspectief werpt op sociale kwesties (Rambaree, Powers & Smith, 2019; De Brabander, 2023). Daarbij wil eco-sociaal werk uitdrukkelijk ook bijdragen aan een 'eco-sociale transitie van de samenleving': dat wil zeggen naar een duurzame samenleving die sociaal en ecologisch rechtvaardig is (Nähri & Matthies, 2016). De bevindingen in dit verkennende onderzoek geven aanleiding tot drie punten waar we nader op in willen gaan.

Transformatie vraagt meer

Een eerste punt dat aandacht verdient is dat respondenten zien dat door overheden en instituties grote transitie in gang worden gezet die het dagelijks leven van mensen raken. Transitie zijn ingrijpende systeemveranderingen die het resultaat zijn van economische, sociale, culturele en technologische ontwikkelingen die op elkaar inwerken. Daarbij biedt de kennis van nu niet voldoende antwoorden op de vragen die de transitie oproept. Daarom vragen transitie om transformatie: fundamentele maatschappelijke veranderingen die meer vragen dan enkel het verbeteren van wat niet werkt. Transformatie impliceren andere manieren van denken, werken en organiseren. Zij impliceren een paradigmawisseling. Met paradigma doelen we op het geheel van 1) waarden, mens- en maatschappijbeelden (discours), 2) regels, werkwijzen, economische voorwaarden (structuur) en 3) gedrag, keuzes en handelingen (praktijken) (Loorbach, 2019). In die zin zien we eco-sociaal als een paradigmawisseling: een diepgravende verandering in ons denken, ons doen en onze houding. Die verandering zien we nog niet zo sterk terug in de reflecties van de respondenten.

Wij willen wijzen op het belang van deze paradigmawisseling. In sociale transitie raken met name groepen in een kwetsbare positie in de samenleving bekned. Respondenten zijn zich er wel terdege van bewust dat klimaatverandering en de sociale gevolgen daarvan de meer diepgaande transformatie van de samenleving en systeemverandering vraagt. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een pleidooi voor een meer holistische en integrale benadering van eco-sociaal werken. Daarbij wordt nadruk gelegd op de noodzaak tot bewustwording en het ter discussie stellen van de huidige relatie van de mens tot de natuur bij het algemene publiek. Het signaleren en agenderen van de sociale gevolgen voor met name groepen in een kwetsbare positie (door gezondheids- of economische situatie) is een wezenlijke opgave van het sociaal werk dat tot doel heeft sociale rechtvaardigheid te bevorderen.

Het patroon van bevindingen wijst erop dat sociaal werkers zich bewust zijn van het belang van een systeemverandering. In de transitie ontbreken tegelijkertijd (nog) de voorwaarden om binnen organisaties en de omgevingen waar sociaal werkers werken collectief deze slag te maken. Desalniettemin heeft het sociaal werk vanuit haar maatschappelijke opgave en integrale en holistische kijk op menselijk functioneren, een verantwoordelijkheid om hierin een rol van betekenis te spelen.

Collectieve maatschappelijke opgave

Ten tweede, valt het ons op dat eco-sociaal werk door respondenten wordt gebruikt of gezien als methodiek of type sociaal werk of dat zij het idee hebben dat hun omgeving (bv. collega's) dat zo ziet. Soms wordt benoemd dat respondenten het idee hebben dat ze er iets extra's bij moeten gaan doen of dat er (in hun ogen nòg) een maatschappelijke opgave bij het sociaal werk wordt geplaatst. Dit lijkt, zo ervaren respondenten, weerstand op te roepen bij een deel van het veld. Andere respondenten wijzen op beroepsactiviteiten die streven naar duurzaamheid én daarbij ook oog houden voor de vraag of dit rechtvaardig gebeurt en rekening houden met de mogelijke negatieve gevolgen voor mensen in een kwetsbare positie. De gevolgen zijn wel degelijk een realiteit voor veel burgers, met name voor hen die al kwetsbaar zijn of door de klimaatcrisis kwetsbaar (dreigen te) worden. Los van het moreel appel dat op elk

individu wordt gedaan om naar vermogen bij te dragen aan een duurzame wereld, is het van belang dat sociaal werkers ernaar streven om mensen te helpen betekenisvol en waardig deel te nemen aan een samenleving. Met andere woorden: het tegengaan van de klimaatcrisis, naar vermogen en naar behoren, is een *collectieve maatschappelijke opgave* en deelnemen aan de samenleving betekent ook deelnemen aan die opgave.

Wat heeft het sociaal werk nodig om zich tot deze transitie te verhouden en haar maatschappelijke opgave te realiseren? We zien dat er in de samenleving steeds meer bewoners- en burgerinitiatieven en activiteiten ontstaan waarin eco-sociale doelstellingen centraal staan. Deze *eco-sociale praktijken*, eigenlijk dus als fenomeen in de samenleving, vormen een maatschappelijke niche waarin mensen collectief proberen om aspecten van hun omgeving en hun dagelijks leven te verduurzamen en zo hun steentje bij te dragen aan het tegengaan van de klimaatcrisis. Daarin zie je ook principes van het eco-sociaal werk terugkomen, zoals een holistische kijk, het benutten van de verschillende ervaringen van mensen als kennis en het collectiviseren van individuele noden. Het ondersteunen van en mogelijk maken van deelname aan deze praktijken wordt breed door de respondenten onderschreven als een taak van het sociaal werk. Tegelijkertijd zien we ook de worsteling om de verandering van perspectief dat eco-sociaal werk behelst vorm te geven in de bestaande beroepspraktijken (zie ook het eerste aandachtspunt). Deze zijn immers sterk afgestemd op de huidige relaties tussen opdrachtgevers zoals overheden en sociaal werkorganisaties als opdrachtnemers, met alle daarbij behorende aspecten van onder andere marktlogica en interventie-denken.

Bewustwording nodig voor collectieve actie

Ten slotte is ook de roep om te werken aan meer bewustwording een opmerking waard. Bewustwording over de complexe klimaatcrisis en de daarmee samenhangende kwesties, door de Verenigde Naties ook wel polycrisis wordt genoemd, is essentieel om collectief in actie te komen. Sociaal werkers spelen een cruciale rol bij het informeren en begeleiden van bewoners op het gebied van duurzaamheid en andere sociale initiatieven. Toch bestaat er een kloof tussen mensen die duurzaamheid als vanzelfsprekend beschouwen en degenen voor wie dit minder evident is. Om inwoners effectief te kunnen ondersteunen, is het essentieel dat sociaal werkers zelf ook over grondige kennis van duurzaamheidsvraagstukken beschikken en het belang van collectivisering in dit proces erkennen.

Hier ligt een interessante verbinding met emancipatiebewegingen uit de vorige eeuw, die zowel 'artistieke kritiek' als 'sociale kritiek' combineerden (Boltanski & Chiapello, 2018). Deze bewegingen richtten zich niet alleen op de ontwikkeling van het individu, maar ook op de transformatie van culturele en sociaal-economische structuren en de ongelijkheden in machtsverhoudingen. Waar het sociaal werk de afgelopen decennia vooral de nadruk heeft gelegd op persoonlijke ontwikkeling en weerbaarheid (zoals talentontwikkeling), vraagt eco-sociaal werk nu expliciet aandacht voor het versterken van sociale kritiek en het aanjagen van collectieve emancipatie. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de wijze waarop we met het verbruik van hulpbronnen omgaan, hoe we ons verhouden tot niet-menselijke entiteiten, maar ook aan hoe individuele belangen soms op gespannen voet staan met collectieve waarden, en hoe dat samenleven en samenwerken in de maatschappij onder druk zet. Dit vergt een nauwere verbinding tussen informeren en werken aan structurele verandering. De kennis van sociaal werkers over duurzaamheidsvraagstukken is daarom niet slechts een praktische vereiste, maar vormt ook een essentieel onderdeel van hun emancipatorische opdracht. Door deze kennis kunnen sociaal werkers bewoners niet alleen informeren en begeleiden, maar ook bewustmaken van de bredere sociaal-economische en ecologische structuren die hun leven beïnvloeden. Dit versterkt hun vermogen om bewoners te mobiliseren voor collectieve actie en

verandering. Net zoals bij eerdere emancipatiebewegingen, ligt hier de kracht in het verbinden van individuele ontwikkeling met de strijd voor rechtvaardige en duurzame maatschappelijke veranderingen.

4.3 IMPLICATIES VOOR DE PRAKTIJK, ONDERWIJS EN ONDERZOEK

Op grond van bovenstaande bevindingen kunnen we een aantal implicaties formuleren voor praktijk, onderwijs en onderzoek.

In de praktijk

Allereerst is het van belang dat de relevantie voor een meer eco-sociale attitude door sociale professionals wordt erkend, maar dat zij zich daar in hun inhoudelijke werk en binnen hun organisaties nog onvoldoende toe voelen opgeroepen of worden gefaciliteerd. Ze zoeken hoe eco-sociaal werk in hun werk vorm kan worden gegeven. Zonder de oorzaken daarvan uit het oog te verliezen (ook de organisaties staan uiteraard in maatschappelijke kaders die niet altijd gunstig zijn voor een dergelijke ontwikkeling) zou daar meer aandacht voor kunnen zijn, bijvoorbeeld door als sector de krachten te bundelen en gezamenlijk invulling te geven aan wat eco-sociaal werk kan en zou moeten zijn, alsook manieren te zoeken hoe dit in praktijk te brengen.

In het onderwijs

Voor het onderwijs betekenen de bevindingen dat sociaal werkers in spé in een veel vroeger stadium bekend zullen moeten raken met eco-sociale praktijken en eco-sociale verandering, opdat zij leren dat deze aspecten onlosmakelijk verbonden zijn met hun toekomstig werk. Dit geldt met name voor het opleidingsprofiel welzijn en samenleving, maar in de kern betreft het alle profielen.

Immers, hittestress en klimaatdepressies, klimaatimmigratie of energiearmoede treft groepen in een kwetsbare positie. Klimaatcrisis heeft directe gevolgen voor hun gezondheid en hun welzijn. Eco-sociaal werk vraagt om structureel werken dat de eenzijdige gerichtheid op het individu doorbreekt en de blik richt op maatschappelijke oorzaken die individuen ervaren. De oplossingen voor veel problemen liggen niet bij het individu en kan dus ook niet als vanzelfsprekend op zijn zelfredzaamheid worden aangesproken. Het doel van het breed aanleren van een eco-sociaal perspectief is dan: zeker weten dat je niet vergeet aandacht te hebben voor die aspecten van sociale problematiek die direct of indirect een connectie hebben met de klimaatcrisis en transitie van onze samenleving. Daarbij hoort het besef dat het dus in feite om een andere blik op het sociale gaat: waar we wellicht gewend zijn om met studenten onder 'sociaal' uitsluitend de relaties tussen mensen te verstaan, gaat de paradigmawisseling er in essentie om dat we dit begrip ook gaan verbreden naar de relaties tussen menselijk en het niet-menselijk leven en de wereld van de dingen omdat die relaties het functioneren van mensen nu eenmaal ook beïnvloeden. De kernvraag voor het onderwijs wordt daarmee: Op welke manier kun je de principes van eco-sociaal werk vertalen naar inhoudelijk goed, begrijpelijk en inspirerend onderwijs?

Voor onderzoek

Ten slotte roept deze studie ook om meer verduidelijking en verder onderzoek. Het huidige sociaal werk is erg gericht op het helpen van individuele cliënten, en tegen de achtergrond van de paradigmawisseling werkt deze huidige manier van werken niet meer. Veel van de aan de klimaatcrisis gerelateerde sociale en sociaal-culturele kwesties hebben hun oorsprong in dat we de individuele mens te veel als centrum van de wereld zien. Eco-sociaal werk vraagt om andere uitgangspunten en roept andere vragen op. Hoewel er voor

individuele hulpverlening altijd plaats zal moeten zijn, is een meer integrale en holistische benadering van wat het betekent om mens te zijn noodzakelijk. Met andere woorden: we komen er niet meer mee weg om alleen in te zoomen, we moeten onszelf ook aanleren om uit te zoomen naar de grotere gehelen waarin het menselijk functioneren zich afspeelt.

Dit onderzoek roept daarmee in ieder geval de volgende vragen op:

- Hoe kunnen we met een eco-sociale blik het samenleven vormgeven, met andere woorden: hoe kunnen we een paradigmawisseling bewerkstelligen? Dit vraagt om een kritische reflectie op bestaande verhoudingen en andere manier van relateren tot onszelf, anderen en de wereld.
- Hoe kunnen we bestaande vraagstukken vanuit het sociaal werk collectiviseren? Welke vanuit het sociaal werk bekende benaderingen kunnen we benutten om de eco-sociale benadering te versterken (zoals mensenrechten, politiseren, capability approach, community work)? Hoe kunnen we deze ankers in het sociaal werk benutten in zowel het werkveld als in onderwijs?
- Hoe kunnen sociaal werkers en hun organisaties gezamenlijk invulling geven aan een eco-sociaal perspectief? Hoe krijgen eco-sociale perspectieven vorm die niet direct gerelateerd zijn aan de ecologische crisis, zoals bijvoorbeeld structurele schuldenproblematiek of eenzaamheid onder ouderen: hoe verbreden we? En hoe kunnen individuele aspecten van het sociaal werk, die naast het collectieve ook relevant blijven, vorm krijgen vanuit een eco-sociaal perspectief?

5 BRONNEN

- Boetto, H. (2017). A Transformative Eco-Social Model: Challenging Modernist Assumptions in Social Work, *British Journal of Social Work* (2017) 47, 48–67 doi: 10.1093/bjsw/bcw149 <https://academic.oup.com/bjsw/article/47/1/48/2452347> by guest on 27 June 2022.
- Boetto, H, Bell, K. & Kime, K. (2018). Holistic Ecosocial Work: A Model for Transformative Change through Being, Knowing and Doing. In: M. Powers & M Rinkel (Red.), *Social Work. Promoting Community and Environmental Sustainability: a Workbook for Global Social Workers & Educators. Volume 2*. IFSW.
- Boltanski, L. & Chiapello, E. (2018). *The New Spirit of Capitalism. (E-book)*. Verso.
- Brabander, R. de (2022). *Ecosociaal werk: Van klimaatneutraal naar klimaatrechtvaardig*. Rotterdam: Hogeschool Inholland.
- Brabander, R. de, Hofs, J., Jong, J. de, Kuiper, C., Ročak, M. & Pelt, M. van (2022). *Oproep tot actie. Pleidooi voor een eco-sociale benadering van sociaal werk*. Utrecht: BPSW. [Pleidooi-eco-sociaal-benadering-sociaal-werk.pdf \(bpsw.nl\)](#)
- Brabander, R. de, Jong, J. de, Berg, K. van den, Andries, M. & Ham, M. (redactie) (2024). *Eco-sociale praktijken. Tien portretten*. Utrecht: Movisie, Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk en het Lectoraat Ecosociaal Werk van Hogeschool InHolland. [Movisie-eco-sociaal-werk-2024.pdf](#)
- International Federation of Social Workers (IFSW) (2019). Social Work Promoting Community and Environmental Sustainability. [Social Work Promoting Community and Environmental Sustainability – International Federation of Social Workers \(ifsw.org\)](#)
- Jansen, E. (2022). *Alledaags duurzaam. Naar toekomstbestendig welzijn*. Nijmegen: HAN. www.han.nl/onderzoek/lectoraten/sociale-duurzame-praktijken/Rede_Erik-Jansen_Alledaags-Duurzaam.Pdf
- Loorbach, D. (2019). Antropolitiek: tijdperk van transitie. In: *Schuilenburg, M. & Van Tuinen, S.(2019). Leven in het antropoceen. Een handleiding*. (pp.157-175). Boom.
- Matthies, A-L. & Nöhri, K. (eds.) (2017). *The Ecosocial Transition of Societies. The contribution of social work and social policy*. Routledge.
- Murphy. M. P. (2023). *Creating an ecosocial welfare future*. Policy Press.
- Nöhri, K. & Matthies, A-L (2016). The ecosocial approach in social work as a framework for structural social work. *International Social Work* Volume 61, Issue 4, 490-502. <https://doi-org.inholland.idm.oclc.org/10.1177/0020872816644663>
- People’s Global Summit, 2022 The People’s Charter for an Eco-Social World <https://newecosocialworld.com/wp-content/uploads/2022/09/Peoples-Charter-EN.pdf>

Rambaree, K, Powers, M. & Smith, R. (2019). Ecosocial work and social change in community practice. *Journal of Community Practice*, 27(3-4), 205-212. <https://doi.org/10.1080/10705422.2019.166051>

Van Lancker, W. & Otto, A. (2022). *Waarom gele hesjes niet met een bakfiets rijden. Over klimaatverandering, ongelijkheid en beleid*. ASP.

Vereniging van Hogescholen (2023). *De sociaal professional als sociaal veranderaar*. [HSS SECTORPLAN 2023.pdf \(vereniginghogescholen.nl\)](#)

BIJLAGE 1 OVER HET ONDERZOEK

De vragenlijst is tot stand gekomen in een werkgroep rond eco-sociaal werk bestaande uit Beroepsvereniging van professionals in sociaal werk (BPSW), Movisie, Sociaal Werk Nederland, HAN University of Applied Sciences, Fontys Hogeschool, Zuyd Hogeschool en Hogeschool Inholland. In de werkgroep komen verschillende kennis en expertises samen vanuit onderwijs, verschillende lectoraten, en dichtbij de praktijk en professional staande perspectieven. Tot slot heeft Milieudefensie op de concept vragenlijst gereflecteerd en input gegeven.

De focus van de vragenlijst lag op het inventariseren op verschillende lagen. Ten eerste van het persoonlijke standpunt en hoe actief iemand zich persoonlijk inzet. Vervolgens op organisatieniveau, hoe de organisatie waar sociaal werkers zich inzetten bezig zijn met het thema. En welke gevolgen van de klimaatcrisis en ecologische crisis men tegenkomt en in hoeverre daar activiteiten op gericht zijn en men daarbij ook als sociaal werker betrokken is. Dit betrof onder andere inzet op bewustwording, systeemverandering, ondersteuning van inwoners en politiserend werken. Ten slotte vroegen we door middel van een aantal stellingen op thema's door naar de mening van sociaal werkers over mogelijke bijdragen, op welke elementen en in hoeverre verantwoordelijkheid geldt.

De vragenlijst is verspreid door de organisaties van de werkgroepleden. De vragenlijst was in te vullen via de website van Movisie (www.movisie.nl) en kon door partners gedeeld worden op websites, in nieuwsberichten, op LinkedIn en in nieuwsbrieven. De vragenlijst stond open tussen 21 september 2023 en 30 oktober 2023.

Wie vulden de vragenlijst in?

De vragenlijst is in totaal 221 keer ingevuld, waarvan 96 respondenten deze compleet invulden en 125 gedeeltelijk. 188 respondenten hebben minimaal de eerste 3 vragen ingevuld. De analyse hebben we gedaan op basis van het totaal aantal respondenten per vraag (n = aantal op die vraag).

De organisaties waarbij men in dienst is (n=102) zijn veelal organisaties voor sociaal werk, breed welzijnswerk of maatschappelijk werk (67%). Organisaties voor jongerenwerk en opbouwwerk vertegenwoordigt ongeveer 10% evenals zorgorganisaties (ook 10%). Andere organisaties die worden genoemd zijn nog meer specialistische organisaties, onderwijsinstututen en kennisinstituut, adviesbureaus, werkzaam als zelfstandige of men geeft aan werkzaam te zijn bij meerdere organisaties. Omdat het overgrote deel sociaal werk betreft, nemen we alle antwoorden mee in de analyse.

Functies van de respondenten verschillen. Veel respondenten geven aan ambulant begeleider, (school)maatschappelijk werker, opbouwwerker of sociaal cultureel werker te zijn. Een kleiner aantal is docent (HBO bijvoorbeeld), of adviseur of manager. Veelal in combinatie met een andere rol, of eerdere functie in sociaal werk. Deze functies betreffen zo'n 17 respondenten. Vanwege de gecombineerde functies en rijkdom aan antwoorden hebben we alles meegenomen in de analyse, maar wel gecontroleerd of zij het algemene beeld niet verstoren.

Het merendeel van de respondenten heeft al meer dan 10 jaar werkervaring (bijna 60% van n=102). Maar een kleine 10% toch ook wel 'minder dan een jaar', wat dus een relatief nieuwe groep sociaal werkers

betreft. Geografisch gezien vulden vooral sociaal werkers in stedelijk gebied de vragenlijst in (67% van n=102). Dit tegenover landelijk gebied 18% en 16% overgangsgebied.

Na de eerste inventarisatie van de resultaten van de enquête (zie artikel 19 januari 2024: [Koude huizen of weinig groen in de wijk: wat doe jij aan ecosociaal werk? | Movisie](#)) zagen we een gelaagdheid terug in de antwoorden. Dat het bijvoorbeeld vaak van een persoonlijke intrinsieke motivatie afhangt of zij als sociaal werker actief inzetten. En een organisatie nog niet altijd de randvoorwaarden schetst om dit goed te kunnen doen. 'Voor de (in)directe gevolgen van de klimaatcrisis voor mensen in een (dreigende) kwetsbare positie ziet men dus het belang en de verantwoordelijkheid van het sociaal werk. Maar respondenten zijn van mening dat betrokkenen in de omgeving (organisatie, gemeente, samenleving) hier dan wel mogelijkheden toe moeten geven: eco-sociaal werken moet als legitiem worden erkend'. De bevindingen uit de vragenlijst (zie weergave in hoofdstuk 2) gaven aanknopingspunten voor het verdiepende gesprek in de focusgroepen.

Focusgroepen

In februari 2024 zijn twee focusgroepen georganiseerd. Uitgenodigd werden diegenen die hebben deelgenomen aan de enquête (en hun e-mailadres hadden achter gelaten) en geïnteresseerden, met de nadruk op de praktijk. Hiertoe plaatsten wij berichtjes op LinkedIn, in de nieuwsbrief en op de website. De groep deelnemers is breder geworden dan sociaal werkers, met aanvulling vanuit bijvoorbeeld opleidingen social work, managementfunctie en gemeente. In totaal waren er 12 deelnemers, waaronder enkele sociaal werkers, een manager sociaal werk, gemeentelijk beleidsmedewerker, projectleider bij een gemeente, en docenten HBO Social Work. De focusgroepen werden via Microsoft Teams gehouden.

De focusgroepen hadden de volgende thema's:

- Wat zijn je denkbeelden/ideeën over de rol die sociaal werk moet spelen bij de klimaatcrisis?
- Hoe werkt eco-sociaal werk volgens de respondenten door in (individuele) hulpverlening en ondersteuning van mensen, en zijn daarvan voorbeelden te geven?
- Welke rol speelt het sociaal werk richting bewoners, gemeente en organisaties als het gaat om ondersteunen van eco-sociale praktijken/initiatieven (in de wijk)?
- In hoeverre worden sociaal werkers door hun organisatie gefaciliteerd in het initiëren of ondersteunen van eco-sociale praktijken en wat hebben zij daarin nodig?
- In hoeverre vinden de respondenten dat zij het klimaatverandering en het onrecht dat daarmee samenhangt op beleidsniveau moeten agenderen, welke rol en welke verantwoordelijkheid zien zij daarvoor zichzelf en hoe agenderen zij deze kwestie?

De bevindingen van de focusgroepen zijn weergegeven in hoofdstuk 3.

Beperkingen van de methode

De vragenlijst en focusgroepen kenden een introductie in de context van eco-sociaal werk. Als dit thema ver van jouw motivatie, perspectief of praktijk vandaan ligt, is de kans niet heel groot dat je hier een enquête over gaat invullen. De groep respondenten is dus in ieder geval op enige wijze betrokken ofwel geïnteresseerd in het thema, wat daarmee een zekere bias creëert. Dit maakt de uitspraken die we kunnen doen niet zonder meer generaliseerbaar naar alle sociaal werkers. Toch denken we, mede omdat er ook reacties zijn van sociaal werkers die er juist 'niets mee hebben', dat we er veel waardevolle inzichten uit kunnen halen en een aardig beeld kunnen schetsen. Niet alle respondenten hebben alle vragen uit de vragenlijst ingevuld. Hoewel we uit zorgvuldigheid per vraag rapporteren, is het beeld uit de eerste paar vragen wel van een grotere groep dan in de latere vragen van de vragenlijst.

Voor de focusgroepen hadden we gehoopt op veel sociaal werkers uit de praktijk, aangevuld met enkele experts uit bijvoorbeeld beleid of kennisinstututen. Dit werd uiteindelijk precies andersom. Dit resulteert gedeeltelijk wel in denkbeelden over een groep, waar je zelf geen onderdeel van uitmaakt. Gelukkig reflecteerden de aanwezigen wel goed op hun eigen praktijkervaringen en waren zij allen in bepaalde mate wel dicht verbonden aan de praktijk van sociaal werk.